

"Alkukahdennuksen" puolesta

Fred Karlsson ja Jaakko Lehtonen

Virittäjän numerossa 1/1977 julkaisussa puheenvuorossaan Olavi Nuutinen arvioi pääasiassa ns. alkukahdennus-ilmiötä käsittelevää sandhitutkimustamme (Karlsson ja Lehtonen, Alkukahdennus. Näkökohtia eräistä suomen kielen sandhi-ilmiöistä. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 2. Turku 1977) aiheeseen liittyvän terminologian kannalta. Vaikka Nuutisen puheenvuoro ei olekaan — niin kuin kirjoittaja itsekin huomauttaa — kirjan arvostelu, se sisältää tutkielmastamme sellaisia tulkintoja ja väitteitä, jotka on aiheellista oikaista.

Sandhitutkimuksen keskeissisältönä oli laajakokon kokeellisen materiaalin (n. 6000 erityyppisten sananrajojen äännöstä) foneettinen analyysi, tiettyjen rajailmiöiden instrumentaalifoneettinen kuvaus (mingogrammit sekä satakunta spektrogrammia pohjoissavolaisten koululaisten äännöksistä), sananrajan äännekeston kielellisen tajuamisen testaus eri murteilla instrumentaalisesti prosessoitujen koeärsykkeiden avulla sekä ennen kaikkea tämän empiirisen koeaineiston lingvistinen kuvaus.

Tutkimus ei siis lainkaan kohdistunut kielioppiterminologiaan, ei myöskään didaktisiin sovelluksiin, joista Nuutinen kirjoituksessaan on kiinnostunut. Terminvalintaan puututaan vain kirjassamme sivulla 1, jossa ilmoitamme nimittävämme kahdennusmorfeemeja eli niitä muotoja, joiden jäljessä seuraavan morfeemin alkukonsonantti kahdentuu, x -morfeemeiksi (kirjoituksessaan Nuutinen mm. arvosotelee x -merkin käyttöä ja vaatii x :lle nimeä *rajaklusiili* tai *rajaklusiilipiirre!*), sekä kappaleessa, jossa tarkastellaan puheena olevan rajailmiön aiempia kuvauksia. Termiä *alkukahdennus* käytämme

muutoin tiettyä erikseen määrittelemäämme kieliopillista ilmiötä tarkoittamaan aivan samalla tavalla kuin kielitieteellisessä tekstissä käytetään esim. termejä *yleisgminaatio*, *erikoisgminaatio* ja *astevaihtelu*.

Jo alkuun on todettava, että tutkielmamme ilmiölle tarvitaan nimi ja käsite siinä missä äsken mainituille kategoriöillekin. Emme tietenkään ole vaatineet, että kieliopillisia ilmiöitä ei lainkaan saisi nimetä, niin kuin Nuutisen esitys antaisi ymmärtää (s. 89): »— haluan kiinnittää huomiota siihen, että Karlsson ja Lehtonen eivät kuitenkaan ole päässeet termistä ja sen tarpeesta eroon — —».

Kahdennusmorfeemin tunnus, Terho Itkosen aloitteesta nyt jo yleisesti hyväksytty ja käyttöön vakiintunut x , on Nuutisen mielestä kahdennuksen laukaisevan morfeemipiirteen »visuaalinen termi», jota ilman meidän hänen tulkin-tansa mukaan olisi tultava toimeen. Tietenkin se, joka on tyytymätön x -merkin visuaaliseen asuun, voi kirjoittaa sen sijaan jonkin muun symbolin, esimerkiksi NS:n taivutuskaavaindeksiin, mutta jos lukija kirjoittamastamme saa sellaisen käsityksen, että morfeemipiirrettä ei morfologisessa kuvauksessa lainkaan tarvitsisi merkitä, myönnämme epäonnistuneemme.

Nuutisen viittaukset tutkimukseemme ovat paitsi ohjailevia ja epätarkkoja paikoin virheellisiä. Niinpä hän kirjoittaa (s. 88): »Hyväksyttäköön alkulähtökohdaksi se, että termi, nimi, tarvitaan — — prosessille. On selvää — niin kuin teki-jätkin esittävät —, että *jäännöslopuke* on tältä kannalta ehdottomasti epäkelpo.» Tällaista tuomiota emme ole puheena olevassa tutkimuksessamme esittäneet, olemme ainoastaan todenneet, että (s.

66) »Jäännösloppukkeen käsitettä voidaan arvostella — siitä, ettei se tee tarpeeksi selvää eroa morfofoneemin ja sen edustumien välillä —». Jos käsiteltävänä olevan ilmiön nimeämis- ja kuvauserusteisiin sisällytetään myös ilmiön historiallinen aspekti (kadonnut loppukonsonantti) niin kuin Ikola on menetellyt, termi *jäännösloppuke* on käsittääksemme käyttökelpoinen. Tämä termi on myös perusteltavissa silloin, kun kahdennuksen laukaisijaksi kuvataan — taaskin Ikolan tavoin — morfofonologinen loppusegmentti. Sen sijaan Nuutisen tarjoama *rajaklusiili* on paitsi tämänkin synkronisen kuvauksen kannalta myös historiallisesti »epäkelpo», osin suorastaan virheellinen: kahdennuksen historialliset aiheuttajathan eivät suinkaan aina ole klusiileja.

Nuutisen puheenvuoron muut itse terminologista kiistaa koskevat näkökohdat voi tiivistää seuraaviksi teeseiksi, joihin kuhunkin pyrimme lyhyesti vastaamaan.

(1) *Alkukahdennus* on huono termi, koska se viittaa väärin prosessin tapahtumapaikkaan. Prosessi ei tapahdu sen enempää alussa kuin lopussakaan, vaan rajalla.

(2) Termi *alkukahdennus* ei tuo ilmi sitä, mikä kahdentuu, vaan yhdyssanan nominatiivialku viittaa yksiselitteisesti kahdennuksen paikkaan. Parempi termi tältä kannalta olisi *alunkahdennus*.

(3) Parempi prosessin ja sen paikan nimi kuin kumpikaan yllä mainituista olisi Nuutisen mukaan jokin termeistä *sananrajakahdennus*, *rajakahdennus*, *sananrajageminaatio* tai *rajageminaatio*.

(4) Kahdennuksen laukaisijalle antamamme morfeemipiirretulkinta on asiallisestikin virheellinen.

(5) Laukaisijaakin varten tarvitaan oma nimi. Tällaisiksi Nuutinen ehdottaa *rajaklusiilia* tai *rajaklusiilipiirrettä*.

(1) Alkukahdennusprosessin tapahtumapaikka on nimenomaan sanan tai morfeemin alku, onhan tämä pidentyvän segmentin sijaintipaikka. Mutta segmentti joka on alussa sijaitsee määritelmänluonteisesti myös rajalla. Jos segmentti on alussa, se on rajalla; jos

segmentti ei ole rajalla, se ei voi olla alussakaan. Näin Nuutisen väite, että *alkukahdennus* viittaisi »väärin» prosessin tapahtumapaikkaan, on erheellinen.

(2) On totta, että Penttilän 1969 ehdottama termi *alkukahdennus* ei aivan selvästi ilmaise sitä mikä kahdentuu. -Us-johdokset eivät myöskään ole kaikkein parhaita ilmaisemaan prosessuaalisuutta. Näihin seikkoihin on kiinnitetty huomiota aiemminkin, vrt. esim. Karlsson 1973 s. 26, jossa todetaan, että selvin termi *chkä* olisi *alkukonsonantin kahdentuminen*. »Alkukonsonantti» ilmaisee yksiselitteisesti sekä kahdentuvan segmentin että sen sijainnin: kyseessä on alussa (ts. rajalla!) sijaitseva konsonantti. *Alunkahdennus* tuo siis selvemmin kuin *alkukahdennus* ilmi sen mikä kahdentuu. Käsitteemme mukaan ei kuitenkaan Nuutisen tapaan voi väittää, että *alkukahdennus* viittaisi »yksiselitteisesti vain paikkaan». Tämänrakenteisten yhdyssanojen alkuosa voi lokaliteetin lisäksi ilmaista monia muitakin semanttisia rooleja, vrt. esim. Penttilän 1963 s. 262 esimerkkeihin yhdyssanojen status objectivuksesta tyyppiä *kuoppatasaus*, *leivostilaus*, *ruokahalu*, *petosyritys* jnc. Termi *alkukahdennus* viittaa täten paitsi kahdentuvan segmentin paikkaan myös segmenttiin itse. Jos jälkimmäistä roolia halutaan entisestään korostaa, mikään asiassyy ei tietenkään estä puhumasta *alunkahdennuksesta*.

(3) Nuutisen esille tuomat (*sanan*)-*rajakahdennus* ja (*sanan*)-*rajageminaatio* eivät ole uusia. Erityisesti *rajakahdennus* on ollut käytössä, vrt. Lehtonen 1971 s. 4; äskettäin tätä termiä on käyttänyt Rintala 1976 s. 164. Emme kuitenkaan voi yhtyä Nuutiseen siinä, että *rajakahdennus* välttämättä olisi ilmiön »oikea nimi». Termin mukaan kahdennuksen paikka ja ilmiön sandhiluonne tulevat korostetusti esille — mutta samanhan ilmaisevat yllä esitettyyn tapaan myös *alkukahdennus* ja *alunkahdennus*. Toisin kuin kaksi viimeksi mainittua termiä *rajakahdennus* ei kuitenkaan ilmaise mitään täsmällistä kahdentuvan segmentin positiosta! Se ei sulje

pois sitä mahdollisuutta, että kahdentuva segmentti olisikin laukaisijamorfeemin lopussa.

(4) Prosessiksi käsitetty alkukahdennus (alunkahdennus, -kahdentuminen) tapahtuu, kun ao. morfeemi tai sana sijaitsee tiettyjen morfeemien jäljessä. Näitä laukaisijamorfeemityyppejä on kymmenkunta: *-e*-nominin kuten *perhe, vene, voide*, allatiivi *-lle*, 1. infinitiivi kuten *-A* ja *-tA* jne. Laukaisijamorfeemien joukko on hyvin heterogeeninen, kyseisillä morfeemeilla ei ole niille ja vain niille yhteisiä riippumattomia fonologisia, morfologisia, syntaktisia tai semanttisia ominaisuuksia. Niiden ainoa yhteinen ominaisuus onkin juuri se, että ne laukaisevat alkukahdennuksen (ts. että alkukahdennus tapahtuu niiden jäljessä olevan morfeemin alkukonsonantissa). Tämä ominaisuus on siis näiden morfeemien morfologinen idiosynkrasia; esim. allatiivi *-lle* eroaa ablatiivista *-lta* siinä, että edellinen morfeemi toisin kuin jälkimmäinen laukaisee alkukahdennuksen. Allatiivi on täten morfologisesti kompleksimpi kuin ablatiivi. Tämän eron otamme kuvauksessamme eksplisiittisesti huomioon postuloimalla morfeemipiirteeseen *x*; käsitteellisesti tämä piirre kuvaa sillä merkittyjen laukaisijamorfeemien ainutta yhteistä ominaisuutta (nim. että ne laukaisevat kahdennuksen). Olemme perustelleet ratkaisumme seikkaperäisesti (Karlsson ja Lehtonen 1977 s. 74—79), eikä siinä ole mitään outoa tai ad hoc -maista. Päinvastoin tulkitamme liittyy läheisesti paitsi generatiivisen transformaatioteorian tiettyihin käsityksiin ja kuvaustapoihin myös klassiseen kielioppiperinteeseen. Kun esimerkiksi perinteisessä ruotsin tai saksan kieliopissa puhutaan vahvoista verbeistä, puhutaan itse asiassa morfeemipiirteistä. »Vahvuus» on se näiden verbien morfologinen erikoisuus, ts. morfeemipiirre, joka laukaisee mm. tavanomaisista poikkeavat imperfektinmuodostussäännöt.

Tätä taustaa vasten emme hyväksy Nuutisen seuraavaa ylimalkaista väitettä (s. 89):

Puuttumatta siihen, onko tämä morfeemipiirretulkinta oikea vai väärä (sulkeissa saanen olla sitä mieltä, että se on väärä), haluan kiinnittää huomiota siihen, että —.

Perustelemattomien mielipiteiden esittäminen on vanha argumentointitemppu, mutta tieteelliseen esitykseen se ei kuulu, ei edes lyhyeen ja potentiaalimuotoiseen.

(5) Nuutinen on vihdoinkin sitä mieltä, että laukaisijaakin (meidän morfeemipiirretämme *x*) varten tarvitaan oma termi, joksi hän ehdottaa *rajaklusiilia* tai *rajaklusiilipiirrettä*. Tässä Nuutinen on oikeassa vain jos meidän luettelemistamme kuvausmalleista hyväksytään vaihtoehto (3) tai peräti segmenttaalisen (syvä-)glottaaliklusiilin postuloiminen (ks. Karlsson ja Lehtonen 1977 s. 55—). Juuri näitä vaihtoehtoja *e m m e* ole asettuneet kannattamaan. Tällaista termiä ei tarvita meidän omaksumassamme kuvauksessa, koska *x* jo on se entiteetti, jolla kuvaamme po. morfeemipiirrettä. Jos tämän eksplisiittisen kuvauksen lisäksi tarvitaan jotakin muutakin, esim. viittausta kaikkiin laukaisijamorfeemeihin, voidaan puhua *x*-morfeemeista tai paremmin alkukahdennuksen laukaisijamorfeemeista. Mutta milloin syntyy tarvetta puhua laukaisijamorfeemeista ja prosessista erillään pelkästä morfeemipiirteestä, esim. siitä piirteestä, joka merkitsee *se*-pronominin illatiivinmuodostuksen poikkeukselliseksi (vrt. *sii+hen* eikä **sii+hin*)? Ei kai koskaan. Toiseksi ehdotetut termit *rajaklusiili* ja *rajaklusiilipiirre* ovat paitsi tarpeettomia jopa virheellisiäkin, koska morfologinen ominaisuus (kuvauksemme piirre *x*) ei ole klusiili ja koska prosessin pidentämistä alkukonsonanteistakaan eivät muut kuin neljä ([p t k ?]) neljästätoista muutenkaan ole klusiileja!

Mikä on yksinkertaisin tapa opettaa alkukahdennusilmiö esim. toiskieliselle? Seuraavantapaista ohjetta yksinkertaisempaa käytännön opetustapaa lienee vaikea keksiä (vrt. Karlsson 1973 s. 26—27):

ALKUKAHDENNUS:

Alkukonsonantti kahdennetaan seuraavien muotojen jäljessä: *vene*-nominin, allatiivi *-lle*, kielteinen pres. ind. kuten *en sulje*, I. infinitiivi kuten *-a ~ -ä, -ta ~ -tä* jne. Esim. *venekin* = [venek:in], *minullekin* = [minul:ek:in], *sulje portti* = [suljep:ort:i], *en sulje porttia* = [en suljep:ort:ia] jne.

Alkukahdennus on prosessiksi käsitetyn ihmion nimi; sillä voidaan mnemoteknisesti viitata koko ilmiöön. Sellaiset termit ja käsitteet kuin »rajaklusiilipiire» voivat vain sotkea. Käytännön kielenopetuksessa oppilaille annettava kahdennussäännön laukaisijamorfeemien luetteloa (*vene*-tyyppi, I. inf. jne.) vastaa kielen teoreettis-

sessä kuvauksessa eksplisiittinen morfeemipiire *x*, joka idiosynkraattisuuttaan ilmoittaa juuri sen, että kyseiset morfeemit on luetteltava. Niiden ainoa yhteinen ominaisuus on »laukaisee alkukahdennuksen». Mutta kuten alussa totesimme, meidän tutkielmamme ei pyrkinyt vastaamaan siihen kysymykseen, miten sananrajan kahdennusilmiöt olisivat parhaiten opetettavissa ja oppikirjassa esitettävissä. Kuitenkin esittämämme ratkaisu eittämättä palauttaa kyseisten ilmiöiden kuvauksen lähelle sitä tapaa, jolla ne on esitetty perinteisessä suomen kieliopissa.

KIRJALLISUUTTA

- IKOLA, OSMO 1969: Jäänöslopuke ja loppukahdennus. — Vir. 73 s. 331—332.
KARLSSON, FRED 1973: Mitä suomen "loppukahdennus" on? — Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja B:2. Turku.
—— ja JAAKKO LEHTONEN 1977: Alkukahdennus. Näkökohtia eräistä suomen kielen sandhi-ilmiöistä. — Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 2. Turku.
LEHTONEN, JAAKKO 1971: Sitkeä loppuhenkonen. Erään kielioppitermin vaihteita. — Virke 2.
NUUTINEN, OLAVI 1977: Rajageminaatiosta. — Vir. 81 s. 88—89.
PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi². WSOY, Porvoo.
—— 1969: Alkukahdennus. — Vir. 73 s. 211—212.
RINTALA, PÄIVI 1976: Suomen nominikantaiset *mainen*-johdokset. Vir. 80 s. 163—191.

Osoite:

Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos
Henrikinkatu 3
Turun yliopisto
SF-20500 Turku 50